

DR. FRANTIŠEK BEDNÁŘ

TOLERANČNÍ PATENT, JEHO VZNIK A VÝZNAM¹

Dne 13. října 1781 došlo v zemích rakouských k události, jež vzrušila hladinu myšlenkového světa střední Evropy přes to, že se týkala jen nepatrného zlomku obyvatelstva zemí českých a rakouských. Císař Josef II. vydal Toleranční patent, jímž bylo umožněno tajným evangelíkům, aby se hlásili ke svému náboženskému přesvědčení a tvořili samostatnou církev, rozdělenou na dvě větve, evangelickou církev augsburského a helvetského vyznání.

Na prvním místě patent se týkal církve a náboženství. Ale od staletí právní poměry náboženské znamenaly nesmírně důležitou složku národního, politického a kulturního života vůbec. České dějiny pak jsou vyryty ve znamení boje o svobodu náboženskou. Od dob husitských do Bílé hory se individualita českého člověka vybíjela a uplatňovala právě v náboženském úsilí, jež mělo velice jasný ráz a důsledek mravní, kulturní, sociální i politický. V zemích českých se jako málokde jinde ukázal individualism protestantismu: měli jsme staroutrakvisty a novoutrakvisty, kteří se hlásili k husitství, ale dali působiti na sebe vlivům světové reformace luterské a kalvínské, vedle nich stála domácí Jednota bratrská, jež se probíla od uzavření se před veřejným životem až k snaze o jeho proniknutí zásadami evangelia, a byli zde i stoupenci směrů v Evropě pronásledovaných, psanci z ciziny, novokřtěnci, ano i unitáři. V jistém směru tato svoboda náboženská jevila se nesnází. Těžko bylo se dorozuměti a shodnouti na jednotné linii. Těžko se zrodila česká konfese, veliké dílo sjednocení rozdrobených evangelíků podobojí (utrakvistů), luteránů, reformovaných a Jednoty bratrské, jež vedla k veliké listině svobod, majestátu Rudolfovu. Ale v podstatě byl zde před Bílou horou živý ruch, vzájemné zápolení na poli kulturním – vzpomeňme jen na bohatou českou literaturu z této doby! – a sociálním. Svobodný český člověk byl zasazen jako samostatná jednotka do velikého zápolení duchovního, které tehdy charakterisovalo celou Evropu.

¹ Převzato z: Bednář, Hrejsa, *Toleranční patent, jeho vznik a vývoj*, Praha 1931 (redakčně upraveno).

Bílá hora zničila tento život. Centralism církevní a náboženský byl zaplacen nesmírnými oběťmi na statcích hmotných a duchovních. Národ byl zadržen ve svém svérázném vývoji. Na tuto skutečnost a neštěstí Bílé hory proto ukazují Palacký a Masaryk ve svém pojetí českých dějin.

Plných 160 let trvala doba „temna“. Zatím se na západě Evropy zrodil nový život. V Anglii vyšla ze staletých bojů vítězně myšlenka náboženské a církevní svobody. Francie se kymácela myšlenkově v předzvěstech blížící se revoluce, jež propukla především pod heslem svobody politické. Německo se chopilo myšlenky státního systému, jemuž podle Febronia se měl podříditi i organismus církevní, odpoutaný od moci papežské. Celá Evropa se chvěla pod vlivem myšlenkového proudu osvícenství. Stoupá úcta před přesvědčeními člověka. Zdůrazňují se jeho mravní kvality. Uvolňují se pouta uniformity, aby jednotlivec se směl a mohl uplatnit. Na jeviště světové vystupují činitelé, kteří byli po staletí v pohrdání, láska k člověku, mírnost a snášlivost.

Jen Rakousko bylo oficiálně uzavřeno proti těmto proudům, jejichž vlny živelně strhovaly okolní myšlenkový svět. Marie Terezie žije ve starých představách. Jest bigotně oddána církvi římsko-katolické a ochotna obětovati - zcela ve směrnicích svého rodu a zvláště v tradici Ferdinanda II. – zájem státní zájmu církevnímu. Kacíři jsou v jejich očích zločinci a pobloudilí lidé, kteří propadají věčnému zahynutí. Stát musí podnikati všechno, aby v jejich zájmu přivedl je na cestu spásy v církvi katolické. Ale tento názor Marie Terezie musel vésti ke konfliktu s dvěma činiteli: s myšlenkovým světem, jenž tehdy ovládal Evropu zvláště na severu a západě, a s kacíři samými, kteří měli na náboženství zcela jiný názor nežli císařovna.

Rakousko představovalo proto v tomto období ruchu a touhy po pokroku ostrov reakce. Na západě Evropy se náboženské otázky, odmítané misionáři, prodebatovávaly svobodně v četných publikacích. V Rakousku misionáři slídí po kacířských knihách, a osvícený hrabě Špork jest vydán trestům právě pro ochranu, kterou poskytuje knihám nebezpečným tomuto starému, reakčnímu ovzduší, prosáklému plísni.

Dějiny se však nedají zdržeti. Na sklonku vlády Marie Terezie dochází k boji mezi tajnými evangelíky a tradicí pobělohorskou. Jde více nežli o věc církevní. Utkávají se dva světy, moci zevně velice rozdílné, při čemž dochází k zajímavému faktu: vítězí hmotně slabší, ale vnitřně silnější činitel, myšlenka svobody, třebaž prozatím okleštěná slovem tolerance.

Jest pak zajímavé, že tuto poměrnou svobodu vybojovali si drobní čeští lidé, chudí poddaní moravští, odbojem, jenž vyvrcholil v letech 1777–1781. Tehdy na Moravě vlivem misionářů, kteří prohlásili, aby lid dostali do léčky, falešný Toleranční patent, přihlásilo se na Valašsku 12.000 – 15.000 tajných evangelíků k svému náboženskému přesvědčení. Když byla léčka zjevná a docházelo k trestům, tito lidé vytrvali ve svém odboji po celá 4 léta a strhli k odboji evangelíky na jižní Moravě (zvláště r. 1780 a 1781) a konečně na Českomoravské vysočině (r. 1781). Byli souzeni zvláštním soudem v Brně, četné rodiny transmigrovány do Uher, mladí lidé odváděni na vojnu, do vesnic na řadu měsíců bylo rozloženo vojsko, probošt Hay provedl důkladnou reorganizaci církve katolické na Valašsku, dal vystavěti řadu far a škol, změnil duchovenstvo kraje, dal kacířům katolické knihy, vůdce dal přestěhovati do Uher. Ale toto ohromné úsilí ztroskotalo o vytrvalost tajných evangelíků, kteří až do skonu Marie Terezie prohlašovali, že vytrvají v boji, až se jim dostane svobody.

Marie Terezie ve svém stáří byla postavena tak před úkol, jenž přesahoval její rozhled a státnickou schopnost. Státní rada se klonila k názorům osvícenským, radíc k náboženské toleranci. Kaunic, „kacířský ministr“, jak jej nazývala papežská kurie, svob. pán Kresel, hrabě Blümegen, někteří moravští šlechtici odsuzovali metodu pobělohorského útisku; byli to svobodní zednáři, jimž násilí ve věcech svědomí bylo velikým hříchem proti právům člověka. Císař Josef II., jakkoliv nebyl tak bezvýhradným přívržencem osvícenství a přejímal je potud, pokud bylo na prospěch státu, sám octl se v ostrém sporu s Marií Terezií, když šlo o cestu, jak mají býti evangelíci moravští posuzováni, a radil k toleranci. Okovy se proto uvolnily, ale nebyly sňaty s tisíců kacířů. Když Marie Terezie zemřela, bylo nařízeno všem, aby se zúčastnili smutečních bohoslužeb, ale na četných místech na Valašsku nepřišla do kostela kromě kostelníka ani jediná duše.

Neudržitelnou situaci na Moravě měl rozřešiti Josef II. Váhal před konečným krokem, aby nezadal svému církevnímu přesvědčení.

Ještě v květnu 1781 vrácena byla tajným evangelíkům nosislavským žádost o svobodu roztržená s podotknutím, že na věčné časy jest vyloučena náboženská svoboda, o kterou žádají. Ale poměry byly silnější nežli rozhodnutí císařovo: když žádají olešničtí evangelíci o svobodu novou peticí, císař předkládá záležitost státní radě a dochází k vydání Tolerančního patentu 13. října 1781.

Toleranční patent znamená průlom do církevní politiky rodu habsburského, průlom takový, že za několik desítek let muselo dojít k jejímu zhroutilí. Počítá s prvkem, který jest základním činitelem pokroku lidstva vůbec, se *svobodou svědomí*. Nejde zde jen o náboženství, jakkoliv se pouze o něm mluví. Se svobodou svědomí souvisí svoboda projevů vědeckých, filosofických, politických. Celá staletí byla věnována v politice rodu habsburského úsilí, aiby svoboda byla neúprosně potlačována. O ni vedl boj český národ. Trosky jeho bojovníků, malí čeští lidé, přinutili Josefa II., aby učinil ústupek tomuto předpokladu veškerého pokroku.

Co znamená Toleranční patent po stránce církevně-náboženské?

Patent jest uvozen slovy, že jest císař přesvědčen o škodlivosti útisku ve věcech svědomí.

Co praví tato slova úvodní?

Bylo to odmítnutí politiky nikoliv 160 let, jež byla provozována od Bílé hory, ale celého onoho zápasu, který vedli Habsburkové pd svého nastolení v zemích českých proti duchu, jenž ovládal českého člověka. Teoreticky dává Josef za pravdu Husovi, jenž svým poselstvím, aby Čechové pravdy každému přáli, dal následujícím věkům program. Odsuzuje své předky, kteří se zapsali do dějm písmem krvavého násilí ve věcech víry, když již Evropa podobné cesty opustila a prakticky překonala jak mír augsburský tak i vestfálský. Jaké škody na statcích pro lidstvo nejcennějších byly napáchány právě násilím ve věcech víry a svědomí! Český národ jeho krutostí téměř vykrvácel. Byl vybit, vyssát kulturně i hospodářsky. Josefův patent prohlásil částečně, oč se bil český člověk od doby Husovy a zač trpěl, jako nikdo jiný v Evropě.

Velikými pokrokem právním bylo, že dosud tajní evangelíci, kteří byli v posledních letech jen „politicky“ trpění, dostali před zákonem vůbec jistá práva, počali právně existovati. Obdrželi právo organisovati se ve sbory a vésti veřejně svůj náboženský život. Bylo to ohromným pokrokem proti dobám, kdy konali tajně cesty do daleké ciziny, aby poslechli evangelického kazatele v Sasku, ve Slezsku (zvláště v Těšíně) a na Slovensku. V zemích, kde dosud byl protestantism pokládán za zločin proti církvi i státu, vznikají nové evangelické organisace. Mají právo budovati si své modlitebny a školy. Tyto dva pojmy znamenají možnost dvojí stránky protestantismu, jeho života náboženského a života kulturního. Vedle katolictví vyvstává pravoplatně protestantism. Jest zde možnost náboženského soutěžení; občané mohou srovnávati tyto dva útvary křesťanské, a již tento pouhý fakt má veliký význam pro vnitřní

život národní. Protestantism tvoří charakteru velice svérázné. Jejich pouhá existence byla obohacem pro stát, když jim byla dána možnost života veřejného, nezkřiveného přetvářkou a pokrytectvím. Význam evangelických škol nebyl dosud doceněn. Existenčně zápasily za největší chudoby. Učitelé evangeličtí byli ztělesněním sebezapírání a často otrásající bídy. Ale byli - srovnáme-li je s jejich kolegy katolickými - živem myšlenkově svobodnějším a kulturně záhy vyspělejších nežli tito.

Právo stavby modliteben a vlastních evangelických škol v době, kdy nebylo škol státních, bylo právem velikým. Evangelické sbory měly možnost nyní veřejně projevit činem, co bylo dosud jen skrytým pokladem jejich víry.

Evangelíci dostali právo povoláti si kazatele a učitele. Nikdo neměl zbraňovati kazatelům, aby nekonali bohoslužby ve svých modlitebnách, nenavštěvovali své nemocné souvěrce a nekonali veřejně jejich pohřby. Evangelickým učitelům byla dána poměrně veliká svoboda. Podléhali sice dozoru státnímu, ale ten se týkal jen učebné metody a nikoliv látky učebné. V poměru k historii na př. měla tato svoboda cenu ohromnou, vzpomeneme-li si, že celá doba českých dějin, jež dnes se pokládá za vrcholnou a stěžejní, byla tehdy zastřena ve školách katolických rouškou mlčení nebo byla skreslena tak, že k ní měl dostati český člověk odpor. I ze zpráv Hayových, který byl představitelem osvícenství v tehdejším rakouském katolictví, vidíme, jak nízké se poměrně kladly požadavky na školu katolickou, jež měla hlavně sloužiti za ústav katolicky výchovný, v němž děti odříkávají a ovládají jednotlivé články víry, ale kde o znalosti života minulého a přítomného neslyšíme mnoho.

Evangelíci dostali Tolerančním patentem právo, aby tam, kde svého kazatele sami vydržují, si jej také zvolili. Jen tam, kde by evangelického duchovního vydržovala vrchnost, měla míti ona právo jej povoláti. V praxi nenastala tato možnost nikde. Všude evangeličtí občané se zavázali, že budou svého duchovního platiti sami. Tím dostala se do jejich rukou veliká pravomoc, které katoličtí občané dosud neznali. Jim byli duchovní dosud prostě dosazováni, aniž byl brán na přání občanstva zřetel. Evangeličtí občané tímto právem volby stali se nezávislejšími a připravovali se tak ve svém církevním životě i na demokracii politickou, o kterou vždycky později usilovali.

V životě náboženském a kulturním nastal tudíž Tolerančním patentem přímo převrat.

Patent dává do rukou evangelíků veliká práva, jichž dosud postrádali.

Podobně tomu bylo v životě veřejném. Až do Tolerančního patentu byli evangelíci v zemích rakouských živlem bezprávným. Nemohli získávat domů, statků, nebyli volitelní k úřadům ani ke službám občanským. Když na Valašsku došlo r. 1777 k hromadným přihláškám k církvi evangelické, octly se úřady před bolestnou otázkou, co mají činiti s evangelickými rychtáři. Podle patentů z roku 1726 a 1750 měl k úřadu rychtářskému kvalifikaci jedině katolík. O vyšších úřadech platilo to tím spíše. Toleranční patent uzákoňuje možnost, aby evangelíci dostávali tato práva, a možnost získati majetek nemovitý, práva občanská a mistrovská i akademické hodnosti cestou dispense. Co se týká práv majetkových, občanských a mistrovských, dispensi měly udělovati bez nesnází krajské úřady, ve městech královských a věnných zemští komorníci, a kde by takovýchto nebylo, gubernium. Dispensi při žádosti o inkolát má udělovati českorakouská dvorská kancelář.

Evangelíci neměli býti podle Tolerančního patentu nuceni k účasti na procesích a náboženských úkonech církve katolické, jestliže by se jich nechtěli účastniti dobrovolně.

Při zadávání míst a vollbách nemělo rozhodovati již náboženství, nýbrž osobní kvalifikace a schopnost žadatelova.

Tyto zásady, jež prohlásil Toleranční patent, znamenaly veliký pokrok v právním stavu říše a církevní politice rakouské vůbec. Tisícům občanů, kteří se cítili bezprávnými a bezbrannými, byla dána právní opora a obrana. Rodiny, jež byly dosud nuceny vésti na venek náboženský život jim cizí, byly od tohoto staletého tlaku osvobozeny. Výchova mládeže byla svěřena rodičům, aby ji vedli v duchu svém vlastním. V životě veřejném byla jim umožněna existence, jež byla velikým pokrokem proti dosavadnímu útisku.

V těchto ustanoveních znamenal Toleranční patent nesmírný pokrok. Posloužil především tajným evangelíkům, zbytku českých husitů a Jednotě bratrské. Ale jeho význam přesahoval jejich hlouček, čítající nějakých 70.000 duší. Vytvořil zcela nové ovzduší, jež mělo své příznivé následky pro všechno občanstvo a celý národ.

Evangeličtí občané dostali možnost pěstovati svůj náboženský život. Živili se s počátku starou českou literaturou, kterou skrývali za velikého nebezpečí po staletí. Toleranční patent znamenal záchranu pro mnohou českou knihu, jež se zachovala již v málo výtiscích před slídivým zrakem misionářů. Český jazyk byl tehdy blízek vyhynutí. V evangelících vystupuje přes jejich malý počet živel, který se učil češtině na staré bibli Králické, na knihách

bratrských. Rozumíme proto, že tito lidé, kteří téměř nechodili do školy, píšou česky daleko lépe nežli jejich české okolí a zvláště nežli úředníci, pokud vůbec česky psali. Evangelické školy po Tolerančním patentu založené byly vyhraněně české svým duchem i svou formou. Toleranční patent posloužil tak, aniž to bylo jeho účelem, k povznesení kulturnímu a národnímu.

V evangelicích vystoupil veřejně živel, který vědomě navazoval na českou reformaci. Postavy, jež byly již u mnohých krajanů v zapomenutí, byly evangelíky ožívovány, jejich myšlenky stávaly se bližšími, a tím se konala veliká síužba českému obrození. Evangelické sbory tvořily skupinu, kde nebylo potřebí v uvědomování lidu začínati od základů. Na Valašsku se prosté ženy již před Tolerančním patentem hlásily ke svým praotcům, kteří byli tíž „do šestého kolena“. Zevní vliv této složky národní nemohl se pociťovati pronikavě hned od počátku, ale byl důležitý nesporně.

Toleranční patent dal evangelíkům základnu, na které mohli usilovati o další rozvoj. Ve velikých chvílích politického boje a kulturních zápasů měli jasné vyhraněné místo. Útisk politický byl vždycky spojen s náboženskou reakcí. Bojovali proto o politické formy, jež reakci znemožňovaly. Stáli za Havlíčkem a Palackým. Bojovali za rovnost a rovnoprávnost. Stojíce hospodářsky v té době na jedné linii - vesměs rolníci a lidé chudí - prožívali i tíhu sociálních křivd jako něco, co nutno odstraniti. Soudržnost náboženská vedla k bratrskému cítění, které bylo příznivé tehdy sociálně spravedlivému programu a úsilí.

Evangelíci dostali částečnou církevní autonomii. Stát jim dal najevo, že jen jedna církev má právo na jistou blahovolnou pomoc státní po stránce správní. Radovali se z této autonomie a střežili ji, usilující o její naprosté provedení v úřadech nejvyšších, jež jejich církev měla. Toto smýšlení jest v podstatě zcela moderní. Směřuje k uvolnění svazků spojujících stát a církev. Činí církev neodvislejší a umožňuje jí, aby plnila své poslání i tam, kde se se státem rozchází.

Toleranční patent byl proto událostí velikého dosahu. Nebylo by však Rakousko Rakouskem, kdyby se postavilo za veliké myšlenky pokroku a spravedlnosti plně. Tradicím rodu habsburského odpovídalo, že se i osvícený Josef II. dal ovanouti při velikém rozhodnutí duchem, jenž byl brzdou pravého pokroku. A tak Toleranční patent přináší sice tajným evangelíkům svobodu, ale současně ji omezuje tak, aby se nestala dosavadnímu systému státnímu nebezpečnou. Odčínuje staré křivdy, buduje nový právní řád, ale tvoří křivdy nové a ponechává starou kostru církevní politiky v nové budově církevně politických řádů.

Toleranční patent se jeví za těchto okolností pokrokem částečným, jenž znemožňuje pokrok úplný.

Byl činem polovičatým, který přinesl zárodek dalších zápasů a znemožňoval rozvinutí plného života těch, jimž měl přinést osvobození.

Je nesen duchem, který se přežil.

Zásadní jeho nedostatek spočívá v tom, že se Josef II. nemohl rozhodnouti pro *svobodu*, jež se stala velikým programem evropského západu. Učinil jí ústupek, jemuž bylo dáno jméno tolerance. Nikoliv plná svoboda měla zavládnouti v zemích rakouských, nýbrž pouhá blahovůle, jež dovede trpěti mínění odchylné a dává mu pocititi, že jest něčím méněcenným. Toleranční patent dává evangelíkům částečnou svobodu a tvoří formy, jež znemožňují její prožití a využití. To jest hlubokým stínem na velikém činu, jenž se mohl státi daleko větším dobrodiním, kdyby byl býval proveden důsledně.

Císař dal evangelíkům práva, aby je ihned omezil. Sledoval při tom zájem dvou činitelů. Byl to stát a byla to církev římsko katolická. Stanovisko státní mu nedovolovalo, aby umožnil existenci organisace, jež by se vymykala státnímu vlivu a rozkazu. Tradice habsburská mu znemožňovala, aby svobodou evangelíků utrpěla církev katolická na svém vlivu, svém vynikajícím postavení a své moci nad duchovním životem občanstva. Josef zastavil se na poloviční cestě. Podvázal omezeními Tolerančního patentu nerušený vývoj, po němž volala doba. Rakousko opět pokulhávalo za osvícenou Evropou. Nejde jen za Francií a Anglií. Jde zvláště za Pruskem, jež

ve Wöllnerovském ediktu v této době tvoří nové pojetí poměru státu k církvi.

Toleranční patent nedává náboženské svobody všem vyznáním. Jmenují se vyznání evangelická, augsburské a helvetské, a t. zv. nesjednocení Rekové (t. j. církev pravoslavná). Tato má možnost organisovatii se pravoplatně. Pro potomstvo Českých bratří a příslušníky staré české reformační tradice vůbec bylo toto omezení velikým zklamáním. V Čechách a na Moravě bylo na tisíce evangelíků, kteří toužili po tom, aby se směli i zevně přihlásiti k církvi svých otců, t. j. k Jednotě bratrské, k víře Beránkově. Nebyla to touha jednotlivců. Znali ji rakouští státníci. Státní rada bar. Kresel, muž velice ušlechtilý, upozorňoval ve státní radě císařovnu Marii Terezii na to, že evangelíci v Čechách cítí husitsky. Nikoliv pro evangelíky vůbec, ale pro husity stavějí prý se chrámy v cizině, v Drážďanech a Prusku. Vidí-li český

tajný evangelík, že by byla jiná církev trpěna, ale jeho nikoliv, cítí se utištěn. Kresel proto navrhoval, aby byla v Čechách dovolena církev husitská. Bylo to nejen přání evangelíků českých, nýbrž i četných evangelíků moravských. Již před Tolerančním patentem se hlásili četní tajní evangelíci v okolí moravských Vanovic (Boskovic) k husitství, a když byl prohlášen Toleranční patent, evangelíci v Čechách na Podřipsku, Litomyšlsku, někteří na Čáslavsku, na Moravě pak u Vanovic a v okolí Velké Lhoty u Dačic se hlásili jednak k víře Beránkově, jednak k husitství. Stará rodinná tradice zde ožila. Byla mocnější, nežli bylo úřadům známo.

Toleranční patent nedal svobody českým evangelíkům, aby se zjevně přihlásili k svému náboženskému životu, jenž byl shodný s náboženským životem praotců. Museli přijmouti název, který byl velké většině jich cizí a který jim byl úřady vlastně vnucen.

Patent učinil ještě více. Nedal oficielně nové církvi evangelické, jež se dělila na dvě větve, titul evangelíků. Před úřady byly nazývány akatolíky, to jest odštěpenci od církve katolické, titul, který od doby toleranční se pocítoval jako ponížení evangelických občanů, a jehož odstranění v protestantském patentu z 8. dubna 1861 bylo pro ně velikou radostnou událostí.²

Stát postavil se Tolerančním patentem na stanovisko, že bude rozhodovati o mnohých věcech, jež nesporně spadají do kompetence církve samé. Neběželo jen o věci hlavní, jako byl název církve. Zasahoval i do věcí nepatrných, a to způsobem pro evangelíky bolestným.

Evangelíci neměli možnost zřizovati své sbory podle volného uvážení. Patent ustanovil, že smí býti zřízen sbor jedině tam, kde bylo v určitém obvodu 100 rodin, nebo 500 evangelických duší. Byl to ústupek českorakouské dvorské kanceláři, která úpěnlivě prosila císaře, aby neuděloval evangelíkům práva zřizovati sbory neomezeně, a navrhovala, aby se tak smělo dít jen v případě, kde by bylo 500 rodin na jediném místě, to jest vlastně nikde, poněvadž ani na Valašsku, kde byli evangelíci nejpočetnější, nebylo města tak velikého, v němž by bylo 500 rodin evangelických. Josef II. rozhodl, že má stačiti počet 100 rodin nebo 500 duší, a že není potřebí, aby bydlely na jednom místě, ale v nejbližším okolí, třeba na několik hodin vzdáleném. Praxe ukázala, jak této podmínky bylo někdy zneužíváno. Tak sbor v Bučině musel svou přihlášku opakovati čtyřikráte, nežli dostal od krajského úřadu povolení,

² Jest zajímavé, že tento ponižující název ožil zase za republiky československé v nařízení ministerstva národní osvěty a vyučování ze dne 15. března 1922 č. 23 637. kde se jedná o akatolickém vyučování náboženství na středních školách!

aby se směl ustavit. V Praze podmínka tato zdržela ustavení sboru reformovaného (t. j. helvetského vyznání) o celá léta.

Evangelíci a nesjednocení Řekové dostali pouze právo soukromého vykonávání bohoslužby. Znamenalo to, že k těmto bohoslužbám měli přístup pouze evangelíci, nikoliv však osoby katolické. Stalo se nejednou, že byl evangelický kazatel upozorněn, že na jeho kázání byl přítomen katolík, a bylo mu pohroženo, že bude svého místa zbaven, připustí-li ještě někdy podobnou účast katolíkovi na bohoslužbách.

Pojmu soukromé bohoslužby odpovídalo, že evangelíci nesměli si stavěti chrámů ve vlastním smyslu, to jest budov, jež by svým zevnějškem naznačovaly, že jsou chrámy. Modlitebnami byly zvány budovy, v nichž se shromažďovali. Nesměly míti zvonů, věží a vchodu z hlavní ulice, jež označovaly chrámy katolické. Tento předpis stal se východiskem četných křivd, jimiž se označuje život církve toleranční. Byl sice v jednom směru výhodou. Evangelíci stavěli si modlitebny poměrně malé, nízké, soustředěné na kazatele; budovy ty se vyznačovaly velikou akustičností a prostotou, která byla vnitřnímu náboženskému životu na prospěch, třeba katolické okolí v ní vidělo pouhou chudobu.

Stát si vyhradil Tolerančním patentem vliv na obsazování míst farářských. Sbory měly faráře voliti, ale potvrzení měla udíleti konsistoř buďto těšínská nebo uherská (evangelická). Záhy po vydání patentu pak byla zřízena evangelická konsistoř ve Vídni, jejíž předsedu i přísedící jmenoval císař. Předsedou byl právník a katolík. Toto monstrum bylo snad jediné v Evropě: v čele administrativy církevní stojí muž jiné konfese! Jak mohl neodvisle a spravedlivě hájiti práv evangelické církve? Jeho poslání bylo rázu negativního. Měl dozírati na církve, aby nevybočovala z mezí svých práv a nestala se výbojnou. Iniciativnost nemohla vycházeti tudíž od tohoto úřadu, jenž byl spíše policejním úřadem, dovolujícím a zakazujícím nežli církevním ústrojím. Vycházela od instancí nižších, superintendentů, seniorů a zvláště sborů, které byly odkázány na sebe; tam se autonomie církve uplatnila plně.

Bylo zcela v duchu tehdejšího státu rakouského, že nepřipouštěl povolání jiných duchovních nežli ze zemí rakouských a uherských. Mělo to význam především pro evangelíky německé. Jejich souvěrci z Německa nesměli jim pomoci. Ale zákaz ustanovení duchovních z ciziny se týkal i evangelíků českých. Bylo jim znemožněno, aby potomci českých evangelických emigrantů z Německa se stali faráři v zemích českých. Evangelíci byli tudíž odkázáni na Slovensko a Uhry.

Stát si vyhradil rozhodování soudní ve věcech náboženských. O sporných otázkách, týkajících se církve evangelické, rozhodovalo gubernium za přítomnosti evangelického theologa nebo pastora. I toto ustanovení připoutávalo církve silně ke státu. A lze říci ke cti evangelíků, že takových sporných záležitostí vnitrocírkevních gubernia vůbec nerozhodovala nebo činila tak velice zřídka. Za to se množily spory útočného katolictví s nově zrozeným protestantismem; gubernia rozhodovala v nich často dosti libovolně, ale celkem přece v duchu stávajících zákonů a ve prospěch evangelické menšiny, jíž měl býti invektivami život znemožněn. Tak na př. gubernium moravské znemožnilo v Kloboukách stavbu evangelické modlitebny v sousedství mrchoviště, kde bylo pro ni vykázáno stavební místo. Jinde vzalo v ochranu evangelíky, kteří tvořili nový sbor za odporu vrchnostenského úřadu.

Záhy po Tolerančním patentu byla zřízena místa superintendentů, kteří po pravidle spravovali diecési, jejíž hranice se kryly s hranicemi zemskými. Císař jmenoval superintendenty s počátku beze všeho vlivu církevního. Jmenoval je v místech, od světa odloučených, takže neměli možnosti stýkati se se svými podřízenými sbory. Bylo spíše náhodou nežli úmyslem, že byll na Moravě jmenován superintendentem vynikající M. Blažek z Jimramova, snad vlivem svých přátel z kruhů šlechtických, s nimiž byl spojen vřelým přátelstvím jako svobodný zednář a iluminát. Jeho úřadování bylo však ztrpčováno, že se zanášel myšlenkou místa se vzdáti, a císař již vyjednával o tom, aby byl jmenován superintendentem farář z Hrubé Lhoty u Valašského Meziříčí, vesnička dodnes tak odříznutá od světa.

Stát prodchl takto Toleranční patent myšlenkami, jež byly sice běžné v Evropě ještě před 20 lety a jež se udržovaly hlavně v hlavách absolutistických panovníků, jimž bylo ideálem, aby i církve byla orgánem státním. Zatím co na západě se již svazek státu a církve uvolňoval, císař Josef evangelickou církve ke státu tím více připoutal. Rakousko zůstalo věrno své zásadě, že v pokroku nevede. Příznávalo se vždy k teoriím, když již byly tak všeobecně uznávány, že se jevily zastaralými.

Největší stíny má Toleranční patent v postavení, jež dal evangelické církvi v poměru k církvi římsko-katolické. Smysl patentu jest ten, že evangelíci jsou ve státě jediné trpěni, poněvadž církve římskokatolická byla a jest církvi vládnoucí, dominantní a nemá býti její država nikterak zmenšena.

Rakousko zůstalo věrno své tradici. Zatím co v Evropě již se veřejně stavějí vedle sebe církve jako stejně oprávněné, Rakousko uzákoňuje další trvání nadvlády církve katolické, jež byla

jedinou od Bílé hory oficiálně uznanou církví ve státě. Třídí úředně občanstvo na katolíky a akatolíky, to jest občany plnoprávné a trpěné. Práva katolické církve byla, co se jejich členů týká, plně zaručena. Ale stát učinil více, co se týká těch, kdo se od církve odloučili. Evangelickému duchovnímu bylo zakázáno za každých okolností vykonati funkci na členu církve katolické. Naproti tomu bylo katolickému duchovnímu dovoleno konati za určitých okolností funkce na členech církví evangelických. Chtěl-li si povolati někdo katolického duchovního, nikdo mu v tom nesměl brániti. Neoprávněnost spočívala v tom, že podobné ustanovení nebylo učiněno o občanech katolických, že si smějí povolati duchovního evangelického. Evangeličtí občané a duchovní stáli vůči katolickému občanstvu a duchovenstvu se znamením inferiority na čele. Jen katolická církev měla duchovenstvo. Evangelická neměla farářů, měla jen akatolické pastory. Jen katolická církev měla chrámy. Akatolíkům bylo dovoleno stavěti jen modlitebny, jež měly ráz soukromých domů a nesměly rušiti svým vzhledem uniformity zevně katolického státu. Katolíkovi nebyl dovolen přístup do evangelické modlitebny. Vstěpován byl tak katolickému občanstvu v srdce předsudek, jenž nebyl vykořeněn až do doby moderní, kdy již bylo toto ustanovení dávno odstraněno. Matriky se vedly pravoplatně na farářích katolických. Tam muselo evangelické občanstvo docházeti pro matriční potvrzení a matriční výtahy. Evangeličtí pastoři byli povinni oznamovati katolickým duchovním všechny výkony, které konali na členech své církve, jako byly křty, oddavky a pohřby. Sami směli míti matriky jen rázu soukromého, které neměly veřejné platnosti. Poplatky za všechny výkony církevní platili evangeličtí poddaní duchovenstvu katolickému, jakkoliv výkony se dály duchovenstvem evangelickým. Císař Josef učinil zde ústupek dvorské kanceláři, poněvadž s počátku měl za to, že štolá patří duchovním evangelickým.

Toleranční patent dával sice možnost, aby se evangelíci hlásili svobodně k své církvi, ale i toto ustanovení bylo koncem r. 1782, tedy za jeden rok, omezeno. Počet přistoupilých k církvi evangelické byl tak veliký, že se ho vládnoucí kruhy vídeňské zalekly. Josef II. dal sám prohlásiti veřejně, že jeho přáním jest, aby občanstvo bylo věrno církvi katolické. Koncem r. 1782 pak vydal nařízení, že ten, kdo chce přistoupiti k církvi evangelické, musí tento svůj úmysl oznámiti nejprve na *katolické* faře a podrobiti se t. zv. šestinedělnímu cvičení v učení katolické církve. Teprve tehdy, když by setrval i po tomto cvičení při svém úmyslu, měl dostati potvrzení, že jest řádně z církve katolické propuštěn, a směl provésti přístup do církve evangelické. Toto ustanovení stalo se pravou křížovou cestou těch, kdo s počátku váhali a rozhodli se pro přístup k evangelické církvi opožděně. Katolické duchovenstvo dovedlo ustanovení tohoto, jež bylo publikováno tak pozdě, že vešlo téměř okamžitě v

platnost, využití způsobem někdy krutým ve svůj prospěch. Především vyložilo sobě pojem šesti neděl tak, že tyto týdny nemusejí za sebou následovati. Znamenají prostě 42 dnů. Evangelík, hlásící se do církve, měl se podrobiti cvičení, jež trvalo 42 dnů, od sebe třeba libovolně vzdálených. Tak někdy prodloužilo se cvičení na celá léta, až 7 let, a zlomilo často prvotní nadšení lidu, utýraného stálým docházením na katolickou faru. Když pak nepoužilo duchovenstvo tohoto výkladu jistě násilného, dostávali odstupující evangelíci stvrzenky, jež se jich dotýkaly bolestně svým urážlivým obsahem. Ještě počátkem 19. stol. nebyla výjimkou potvrzenka, kterou katolický farář stvrzuje, že poddaný ten a ten se podrobil šestinedělnímu cvičení, ale že při něm projevil takovou nevědomost, ano blbost, že se propouští a tím ponechává svému osudu. Ustanovení toto bylo katastrofálním zákazem, jenž znemožnil mnohým nerozhodným duším, aby se připojily k církvi evangelické. Druhým pak bylo ustanovení, jež obsahoval Toleranční patent již ve svém znění původním. Týkalo se smíšených manželstev. V manželstvech t. zv. smíšených, to jest takovýdi, kde jeden z manželů patřil k církvi katolické a druhý k církvi evangelické, byla zrušena možnost, aby manželé se dohodli o výchově svých dětí a o tom, ke které církvi mají náležeti. Všeobecnou zásadou byla tato otázka rozhodnuta v ten smysl, že tam, kde jest otec katolík, mají všechny děti, chlapci i dívky, býti vychovány katolicky. Kde byl otec evangelík, měli býti evangelicky vychováni jen chlapci. Znamenalo to, že ze smíšených manželstev všechny dívky musely býti vychovány katolicky a jen přibližně polovice chlapců patřila k církvi evangelické. Poněvadž pak jest znám vliv žen na výchovu budoucího pokolení, získala tímto nařízením církev katolická četné rodiny, jež byly s počátku velice horlivě evangelické.

Toleranční patent jeví se za těchto okolností nejen patentem osvobozujícím. Jest i zákonem zakazujícím a další volný vývoj ztěžujícím. Svým stanoviskem k poměru církve ke státu a k postavení církve katolické znamená umožnění reakce v zemích českých i rakouských. Tyto směrnice vysvětlují, že jeho následky nebyly tak katastrofální pro církev katolickou, jak se mnozí obávali. Umožnily dosud tajným evangelíkům život, ale znemožnily jim jakékoliv mohutnější rozpětí sil a činnost, jež by byla otřesem tehdejšího systému duchovního života. Bylo potřebí veliké síly, aby evangelické církve za těchto okolností se udržely a nepodlehly katolické přesile, jež byla velmocí před zákonem, měla k dispozici pomoc státní, vládla velikými prostředky hospodářskými a udržovala občanstvo takřka v neprodyšném uzavření od církví evangelických, aby jich nepoznalo. Tento stav pro evangelíky ponižující trval neztenčeně do r. 1848, kdy se zvláště čeští evangelíci postavili přímo živelně za ideje revoluční, za demokracii, rovnost a svobodu. A teprve rok 1861 umožnil jim, aby dosáhli cíle,

o který od tolerance pracovali, plné samosprávy a rovnoprávnosti před zákonem. Evangelíci doby toleranční zůstali i po vydání Tolerančního patentu živlem utištěným, a tak si vysvětlujeme, že se v nichjevila odbojnost a nespokojenost až do doby moderní.

Toleranční patent za těchto okolností jeví se jako ústupek Josefův moderním proudům. Vytvořil ovzduší odpovídající více nové době. Dal jisté možnosti, jež posloužily celému národu českému. Kulturně vedl k pokroku, pomohl i obrozenskému hnutí. Ale rakouská metoda učinila i toto dílo polovičatým. Spjetí církve se státem nebylo k dobru ani státu ani církvi. Tolerance místo svobody, omezení práv části občanstva, nerovnoprávnost podkopávaly Rakousko v jeho existenci stejně jako nespokojenost jeho národů. Toleranční patent jak po stránce kladné tak i ve svých nedostacích jest důležitým mezníkem v dějinách formace, jež se odsoudila k zániku.